

Sárközy Péter

Herczeg Gyula, az olasz irodalmi nyelv tudósa

Amikor 1963-ban felvételt nyertem a Budapest Tudományegyetem, az ELTE, olasz-magyar szakára, akkor még abban a hitben voltam, hogy Magyarországon az italianisztikát egy ember képviseli, a pesti olasz tanszék professzora, Kardos Tibor. (Aki gimnazista koromban többször is ellátogatott gimnáziumunk, a budapesti Cukor utcai Apáczai Csere János gyakorló iskola olasz szakkörének - általam szervezett - rendezvényeire, és többször is megnyugtatót, hogy én már fel vagyok véve a tanszékre. Így nyugodtan mentem felvételezni, csak a felvételi után kaptam szívdobogást, amikor az első tanár-diák találkozáson a szintén az Apáczaiiban korábban végzett, de velem együtt felvételiző barátomnak, a tragikusan fiatalon elhunyt Simonffy András írónak mondta a professzor úr: „ugye megmondtam kisfiam, hogy fel vagy véve”...).

Akkor még nem tudtam, hogy más italianisták is léteznek a világon (Magyarországon), annak ellenére, hogy 1963. Karácsonyán Édesapámtól a Herczeg féle olasz-magyar és a Koltay-Kastner neve által fémjelzett magyar-olasz nagyszótárt kaptam ajándékba, és a felvételire is feledhetetlen gimnáziumi tanáromtól, Szauder Máriától kapott, az akkor a szegedi egyetem magyar tanszékét vezető férje által írt *Olasz irodalom – magyar irodalom* című tanulmánykötetből készültem fel. Aztán ahogy teltek az évek, úgy „okosodtam”, megtapasztaltam, hogy olasz irodalmat a tanszéken Sallay Gézától (is) érdemes tanulni, hogy az „öreg” Kardosnál van a tanszéken egy nála semmivel sem fiatalabb professzor is, a nyelvész Fogarasi Miklós, akit a professzor úr szokása szerint szintén „fiacskámnak” nevezett. És lassan azt is megtudtam, hogy Koltay Kastner az nem valamiféle „szimpla” szótár-árúvédjegy, hanem Koltay Kastner Jenő professzort jelöli, aki már a harmincas években neves italianista volt, a pécsi egyetem olasz professzora, akinek *Mazzini e Kossuth* könyvét már 1928-ban kiadták Olaszországban, aki a harmincas években az akkor legendás Római Magyar Akadémiának volt igazgatója, és akit a második világháború utáni „tisztogatások” térítettek el az italianisztikától azáltal, hogy az összes vidéki egyetemen megszüntették ennek a „fasiszta” nyelvnek és irodalomnak tanítását, a tanárokat pedig kényszernyugdíjazták. Így a sokat bírált, de máig használt nagyszótár nem nyelvészeti „dilettantizmusának” volt eredménye, hanem a szerző megélhetését volt hivatott biztosítani. Megtudtam azt is, hogy az Olasz Intézeti kiváló nyelvtanárom majd későbbi kollégám, Jászay Magda „néni” az ő tanítványa volt, és sem nem néni, sem nem szimpla nyelvtanár, hanem szintén kiváló italianista történész, egyetemi magántanár volt, csak rossz káderlapja miatt hűgával együtt „kikerült” a Történettudományi Intézetből, és a szörnyű kitelepítés után visszatérve Budapestre az Olasz Intézetben találtak lakásra és munkára.

Lassan kiderült, hogy egy sor italianista létezett Kardos Tibor Budapestre való kinevezése előtt, akik, miért, miért nem, az 50-es években más pályákra kerültek. Így lett az olasz reneszánsz kutatójából Klanczay Tiborból és Szauder Józsefből „magyar irodalomtörténész”, pedig mindketten az olasz reneszánsz, illetve felvilágosodás kutatójaiként indultak a tudományos pályán. Szauder professzor az Eötvös Kollégium olasz tanára és a pesti olasz tanszék Zambra Alajos utáni vezetője volt, és csak amikor a Rómából az egyetemi magyar

tanszék vezetésére hazajött Kardos Tibort (Tolnai Gábor miatt) átirányították a Horváth János nyugdíjaztatása után üresen maradt régi magyar irodalomtörténeti intézet éléről az olasz tanszék élére, akkor kellett „átképeznie” magát italianistából a XVIII., XIX és XX. századi magyar irodalom egyik legavatottabb értőjévé (és lett, felesége kérésére mellékesen az én „házitanárom” és mentorom). Az is kiderült, hogy az újonnan alapított spanyol tanszék vezetője, a színház-történész Horányi Mátyás, a nekünk stilisztikát tanító Gáldi László (akit korábban csak a Hadrovics-Gáldi féle orosz szótár címéből ismertünk), a didaktikát oktató irodalomtörténész Szabó Mihály (bácsi) is jelentős tudományos munkássággal rendelkező **tudósok**, italianisták voltak, csak mivel nem voltak jó káderek, hát másutt kellett keresniük a megélhetésüket.

És természetesen ott volt Herczeg Gyula is, akiről a pesti olasz tanszéken különböző pletykák terjedtek (amelyeket volt diákjaiból lett kollégái terjesztettek), melyek szerint az 1956-os forradalmat követően úgymond, nem személyi ellentétek miatt, politikai okokból, hanem valamiféle nőügy miatt került volna ki a tanszékről, és lett, jobb híján a gimnáziumi olasz tanárok tanfelügyelője. A pletykák jópofáknak tűntek, a tanárainkat kedveltük, így jó volt hinni a pletykáknak. De időközben az is kiderült, hogy Herczeg Gyula nemcsak szakfelügyelő volt, hanem kiváló nyelvész, a Nyelvtudományi Intézet főmunkatársa, a magyar stilisztika egyik legkiválóbb kutatója (aki másfél évtizeddel később, 1980-ban, a leíró olasz nyelvtana megjelenését követően megkapta az akadémiai nagydoktori címet, mely révén 1985-ben végre, Pécssett egyetemi tanár lehetett).

De attól a szemem-szám táva maradt, amikor már fiatal középiskolai tanárként Édesapámtól (aki egyébként útépítő mérnök volt) szintén Karácsonyra öt Pasolini kötetet kaptam ajándékba, és az általam akkor még bálványként tisztelt olasz író egyik tanulmánykötetében, az *Empirismo eretico*-ban egy húsz oldalas nagy tanulmány foglalkozott Herczeg Gyula 1963-ban a Sansoni kiadónál megjelent *Lo stile indiretto libero in italiano* c. tanulmánykötetével. Irány az Akadémiai könyvtár, ahol kézbe vehettem a Pasolini által részletesen tárgyalt könyvet, és rögtön mellette még két olasz Herczeg kötetet: a Le Monnier által 1967-ben kiadott *Lo stile nominale in italiano*-t és az 1972-ben a Firenzei Leo Olschki kiadó és az Accademia Toscana di Scienze e Lettere „La Colombaria” sorozatában megjelent 600 oldalas *Saggi linguistici e stilistici* monumentális tanulmánykötetet. Rádadásul arra is rá kellett döbennem, nagy örömmel egyébiránt, hogy Herczeg Gyula ugyan „nyelvész”, de nem a steril nyelvi jelenségek kutatója, hanem az igazi nyelvvél, az irodalmi művek nyelvével foglalkozó tudós, akit nyelvészként is az érdekelt, miként születik a nyelv eszközeivel igazi művészet, az irodalom.

Időközben személyesen is megismerkedhettem Herczeg Gyula tanár úrral, hiszen neki köszönhettem, hogy egyetemi diplomámat követően az Eötvös József gimnázium tanára lettem, és gimnáziumi tanfelügyelőként végig figyelemmel kísérte a tanári munkámat a reáltanodai utcai neves gimnáziumban eltöltött kilenc évi tanárkodásom alatt. Neki köszönhetem azt is, hogy miközben őt egy koncepciós olasz kémperbe keverték, időközben elintézte, hogy a pesti Olasz Kulturális Intézet nyelvtanára legyek, és minden problémája ellenére (amelyekről sosem beszélt), első italianisztikai tanulmányaimat is figyelemmel elolvasta. Ez a figyelem, ha tetszik, atyai barátság, haláláig tartott, amire ma már hálásan gondolok vissza, annak ellenére, hogy ez akkor néha egy kicsit furcsának, sőt, néha nyomasztónak is éreztem ezt a túlzott figyelmet (hogy minden olasztanárnak évente egyszer el kellett mennie hozzá beszámolni mindenről – és mindenkiről...).

A vele folytatott beszélgetések során és tanulmányköteteit olvasva az is kiderült, hogy Herczeg Gyula nemcsak nemzetközi szinten is elismert, kiváló magyar italianista nyelvész, hanem egyúttal az olasz kultúrtörténet és irodalom egyik legalaposabb magyar ismerője, olvasója és kutatója volt. Irodalomtörténeti képességeit a XX. századi magyar irodalom nagyjainak stilisztikai elemzéséről írt könyvében bizonyította, és az sem volt véletlen, hogy ő

kapott megbízást arra, hogy ő legyen a szerkesztője a Világirodalmi Lexikon olasz szócikkeinek.

Míg a Pasolini által is elemzett (és kritizált) kötetben, a *Lo stile indiretto liberoban*, melyben az élő-beszéd irodalmi művekben való használatát elemzi, a példákat elsősorban a XIX. századi és XX. századelő regényirodalmából, Verga, Fogazzaro, De Roberto, Pirandello, Matilde Serao, Pratolini műveiből vette, így a vizsgálat meglehetősen szűk körű és határozottan stilisztikai jellegű volt és nyelvi síkon maradt, nagy tanulmánykötete, ezzel szemben - annak ellenére, hogy a *Nyelvészeti és stilisztikai tanulmányok* címet viseli - tulajdonképpen nyolc évszázad olasz irodalmát tekinti át – igaz, a nyelvi megvalósítás felől megközelítve az olasz irodalom főműveit.

(La struttura del periodo nella prosa della Vita Nuova; Sintassi delle proposizioni subordinate temporali nel Due- e Trecento: Il Novellino, Scuola siciliana, Giacomo da Lentini?, Brunetto Latini, Il Tesoro, Jacopone da Todi, La Divina Commedia, Il Decameron; Struttura delle antitesi nel Canzoniere petrarchesco; Il participio presente e il gerundio assoluto nella prosa del Boccaccio; Il participio passato assoluto nelle novelle del Massuccio Salernitano, I tipi di frase nella prosa del Machiavelli; Sintassi delle frasi finali nelle novelle del Bandello; La struttura del periodo nel Settecento (P. Verri, V. Alfieri, G. B. Casti, C. Gozzi), La struttura del periodo nell'epoca romantica (V. Cuoco, G. Berchet, Ermes Visconti, M. D'Azeglio); Sintassi del periodo nelle opere poetiche del Leopardi; Il gerundio assoluto nei Promessi Sposi; Tipi impressionisti nella costruzione della frase italiana moderna (A. Panzini, G. Verga, B. Cicognani, Giuseppe Tomasi di Lampedusa); Le proposizioni interrogative indirette nella prosa del Novecento (L. Pirandello, G. Deledda, L. Pirandello, M. Soldati, A. Palazzeschi).

Azaz, Herczeg Gyula semmiképp sem tekinthető „csak” nyelvésznek, hanem egyszersmind az olasz irodalom egyik legjelentősebb magyar kutatója, tudósa volt, akit más magyar italianistákkal szemben a nemzetközi italianisztika is számon tartott, csak Magyarországon kellett húsz évig várnia arra, hogy végül, mint a Magyar Tudományos Akadémia italianista nagydoktorát kinevezzék 1985-ben a Pécsi Tudományegyetem általa újraalapított olasz tanszékének első tanszékvezető professzorává. (Köszönet érte Ormos Mára és Szépe György professzoroknak.)

Herczeg Gyula olasz irodalomtörténeti munkásságának másik jelentős teljesítménye az új *Világirodalmi Lexikon* olasz irodalmi szócikkeinek szerkesztése volt, illetve a szócikkek felének, igazi irodalomtörténeti profiloknak megírása. Hasonlóképpen Herczeg Gyulának köszönhető Machiavelli „összes” műveinek és Bandello összes novelláinak kiadása. Mindkét kiadvány az ő kezdeményezésére született meg és mindkettőhöz ő írta a kísérő tanulmányokat, filológiai jegyzeteket.

Az Akadémiai Kiadó *Világirodalmi Lexikon*ának főszerkesztője Király István volt, aki a szerkesztés irányítását Szerdahelyi Istvánra bízta, ő pedig a „nagyon elfoglalt” Kardos Tibor helyett a munkáit mindig pontosan és időben elvégző Herczeg Gyulára bízta az olasz szócikkek szerkesztését. Így jelent meg 1970 és 1995 között a Lexikon 18 kötete, melyben mindvégig Herczeg Gyula volt az olasz szerkesztő, igaz az utolsó kötetben (*Z-Index*, 1995) a szerkesztők között neve már gyászkeretben szerepel. (Az 1996-os Kiegészítő kötet olasz anyagát Madarász Imre állította össze.) Személyes tapasztalatból tudom, hogy kivéve egy-két nagy nevű szerzőt (de talán még akkor is), a felelős szerkesztő minden szócikket megvitatott (átíratott) a szerzőkkel, volt tanítványaival (Biernaczky Szilárd, Éder Zoltánnal, Neményi Kázmérral, Nyerges Lászlóval stb.) legtöbbször úgy, hogy átírta a szócikkeket, melyek végül kettőjük neve alatt jelent meg a kötetben. (Nagy elismerésnek érzem máig, hogy az általam írt szócikkek saját nevem alatt jelenhettek meg...) Megítélésem szerint nem lenne felesleges kiadói vállalkozás még ma sem az egyes irodalmak anyagát külön kis kézikönyvekben megjelentetni (természetesen kisebb kiegészítésekkel, frissítésekkel).

Hasonlóképp igen komoly irodalomtörténeti vállalkozás volt, hogy minden kutatóhelyi háttér nélkül, „magánemberként” vállalkozott arra, hogy két kötetben megjelentesse magyar nyelven Machiavelli „összes” műveit, melyet - minden kritikai észrevétel mellett - méltán lehet együtt említeni a Kardos Tibor által szerkesztett Dante-összes és Boccaccio kötetekkel.

De felesleges nekem bizonygatni Herczeg Gyula italianista kvalitásait és érdemeit, mert ezt az olasz tudomány már rég elvégezte. A hatvanas évektől haláláig rendszeresen jelentek meg tanulmányai olasz szakfolyóiratokban és tanulmánykötetekben. Két monográfiája és hatszáz oldalas nagy tanulmánykötete a legnevesebb olasz szak-kiadók gondozásában jelent meg. Ám az igazi elismerést maga az olasz irodalom adta meg, amikor az egyik legnevesebb olasz író érdekesnek és méltónak tartotta, hogy Herczeg Gyula *Stile indiretto libero* c. tanulmánykötete kapcsán egy nagy tanulmányt szenteljen az olasz irodalmi nyelv egyik lényeges és érdekes jelenségének.

Tekintettel arra, hogy most van folyamatban Pier Paolo Pasolini összes műveinek kiadása a Kalligram kiadó gondozásában, ezért ennek a kritikának ismertetésére most felesleges kitérni, de biztos vagyok benne, hogy bármelyik magyar italianista boldog lenne, ha írásainkat hasonló megtiszteltetés érné, még akkor is, ha a kritikusunk, úgy mint Pasolini is tette, nemcsak dicsérné, hanem vitába szállna megállapításainkkal.